

8.16. *De Weerwolf*

Het idee dat een man (= weer) zich in een wolf kon veranderen, is al duizenden jaren oud. Herodotus vertelde het over de Skytische volksstam de Neuri, waar men zoiets eens per jaar scheen te doen (boek IV, 105) en daarna duikt deze verschijning vele malen op in de literatuur en in de volksmond (zie o.a. Gessler 1951). In de loop der tijd is de weerwolf op diverse wijzen verklaard. Höfler zag er in zijn *Kultische Geheimbunde der Germanen* uit 1934 ritueel vermomde mannen in die tijdens de midwinterperiode ommegangen hielden, waarin hij werd nagevolgd door o.a. Farwerck (1970: 215-216, 349). Eenzelfde verbinding wordt ook door De Vries gesignaleerd, hoewel deze er de nodige vraagtekens bij plaatst (1957 II: 98-99). Waar stammen, of delen daarvan, de wolf als specifiek kenmerk of *totem* gebruikten zullen ook wel dergelijke vermommingen te vinden zijn. Dat zij de directe voorlopers zouden zijn van de weerwolven zoals die uit de volksmond opgetekend zijn, valt te betwijfelen.

Gelijktijdig met de heksenprocessen vond er in Europa een aantal weerwolfprocessen plaats. Mannen werden beschuldigd van de duivel een doek of riem te hebben gekregen, waarmee ze zich in wolven of andere dieren zouden hebben kunnen veranderen. In die gedaantes plaagden of doodden ze vee en hielden ze, evenals de heksen, zogenaamd nachtelijke bijeenkomsten (vgl. 8.6). Dergelijke processen zijn ook in Nederland gevoerd (zie o.a. Singinghe 1938b: 319, 1975b: 130; De Blécourt 1979: 88-89). In die tijd deden twee min of meer 'rationele' verklaringen de ronde. De ene was dat als een man lag te slapen, of in trance was, zijn geest bezit kon nemen van een echte wolf (vgl. De Vries 1957 II: 97). Daarnaast bestond de mening dat de duivel zowel de manwolf als degenen die hem zagen in de waan had gebracht dat hij een wolf was, terwijl dat in werkelijkheid niet zo was (Russel & Russel 1978: 157). Het gebruik van het werkwoord *weerwolven* voor het zich in een dier veranderen, stamt vermoedelijk uit deze tijd. Later bezigde men het ook voor spokerijen in ruimere zin (Heupers 1979: 47, bijv.). Het verschil tussen de weerwolf en de heks is in dit opzicht bijna miniem, hetgeen ook

302 blijkt uit het gebruik van dezelfde afweermiddelen, i.c. gewijde voorwerpen tegen beiden (*Commentaar Volkskunde-Atlas I: 42*). Veel van de handelingen die men aan de weerwolf toeschreef kunnen door echte wolven zijn uitgevoerd. Zeker in de tijden dat er nog wolven rondzwierven kwam het voor dat vee werd aangevallen en genuttigd (zie o.a. Gommers 1925). Mensen werden doorgaans door hun eigen soortgenoten omgebracht, hoewel de beestachtigheid van sommige moorden, waarbij de keel van het slachtoffer extra was bewerkt, velen het verband met de weerwolf deed leggen. (Dit thema komt ook buiten de volksverleveringen voor: August Derleth paste het toe in 'The Adventure of the Tottenham Werewolf', in *The Memoirs of Solar Pons*, en Charles de Coster gebruikte het in zijn roman over Uylenspiegel, 1941: 407 vlg.)

In dit verband is het van belang te weten dat de term *weerwolf* ook *verbannene*, *buiten de maatschappij staand* betekende (Russel & Russel 1978: 166, *Commentaar Volkskunde-Atlas I: 41*), zelfs al in de oudheid: 'Bei der Griechen und Römer war der Wolf auch das Tier der Flüchtigen und Verbannten; das gilt ebenfals für die Germanen: das Wort *vargr*, eigentlich 'der Würger', bezeichnet das Tier und den aus der Volksgemeinschaft verstossenen Verbrecher' (De Vries 1957 II: 61).

Met het verdwijnen van de echte wolf, of misschien zelfs ook al daarvoor, kreeg de weerwolf ook de functie van plaaggeest of spookverschijning. Doorgaans sprong hij verlate wandelaars op de rug en liet hij zich eindweegs meedragen (zie o.a. Meertens 1972: 240-241, voorbeelden zijn in bijna iedere 'volksverhalen'- of 'sagen'-bundel te vinden). Daarnaast komt de weerwolf voor als hond, spook- of gewoon. Iets dat de mensen destijds danig in verwarring moet hebben gebracht: het verschil tussen het meest gewaardeerde huisdier en een van de grootste vijanden van de plattelandsbewoners was niet altijd zo bijster groot. Een en ander verhinderde de volkskundige Schrijnen evenwel niet te concluderen: 'De wolf is een mytisch, daemonisch wind- of neveldier, zoals uit exotische gegevens voldoende blijkt (1930 I: 98).

De weerwolf-overleveringen zijn ook toegeschreven aan ziekteverschijnselen. In eerste instantie aan *Lycantropie*, een aan schizofrenie verwante geestesziekte, waarbij de zieke denkt een wolf te zijn en zich zodanig gedraagt. Niet zo lang geleden bracht de Britse arts Illis de theorie naar voren dat de uiterlijke kenmerken van de weerwolf overeenkomst vertoonden met *congenitale porphyria*, een erfelijke ziekte waarbij een abnormale gevoeligheid voor zonlicht en roodbruine tanden en gezwollen optreden. Misschien meer voor de hand ligt de verbinding tussen de weerwolf en *hondsdolheid*. Deze kwaal kwam en komt nog steeds veel in Europa voor, werd ook door wolven en honden overge-

303 bracht op mensen, en vertoont gelijksoortige kenmerken. 'The occurrence of a terrible disease transmitted from wolf to man, providing a sinister linkage between the two species, may well have contributed to the werewolf belief. It is even possible that some of the convicted werewolves may have been suffering from rabies' (Russel & Russel 1978: 164).

De zegspersonen die de volksoverlevering verwoordden, schreven het voorkomen van weerwolven meer aan lichamelijke of erfelijke factoren toe dan aan ziektes, zoals wederom uit het *Commentaar bij de Volkskunde-Atlas* blijkt, waarin de weerwolf wordt omschreven als 'een mens die de jongste uit een gezin van zeven zonen of dochters is', en 'een mens die een bepaald lichamenlijk of geestelijk kenmerk heeft' (I: 41).

Bij de daar vermelde kenmerken kan ook nog het door Ter Laan genoemde gevoegd worden: 'Ook mannen met samengegroeide wenkbrauwen waren voorbestemd tot weerwolven' (1949: 463). Al deze verklaringen doen m.i. nog niet volledig recht aan de in deze bundel voorkomende weerwolfverhalen. Kan de weerwolfs-huid of -riem in de verte misschien nog een overblijfsel zijn van totemistische rituelen, of samenhangen met de aan Odin gewijde *ulfhednir*, letterlijk wolfspelzen (De Vries 1957, II: 61), meer aannemelijk is dat de van weerwolferij verdachte boerenknechten hun bundel kleren zagen verbranden in plaats van een weerwolfshuid. Een *wolfsvel* of *wolfspels* was immers de benaming voor een boerenkledingstuk.

Het verhaal over de weerwolf-vrijer is in heel West- en Noord-Europa bekend (ML 4005). Naast de hier gepubliceerde verhalen (2.48, 2.49, 3.21) werd het in Noord-Brabant ook door Boeken-oogen gesignaleerd (1909a), het komt voor in Limburg (Sinninghe 1978b: 76), in de Liemers (Tinneveld 1976: 102-103, 203), terwijl ook Kooiman het optekende in Sliedrecht (zie verder S.S823; *Commentaar Volkskunde-Atlas*, I:43). Wanneer er in dat verhaal geen sprake is van een zakdoek, bijt de weerwolf een stuk uit het kleed, of de onderrok van het meisje.

Geoefende psychoanalisten zullen hierbij gelijk aan een aanranding denken, en hoewel zij wellicht een onjuiste gedachtengang bezigen, ben ik in dit geval geneigd hen gelijk te geven. Het sociale gedrag van de jongen zal eerder aanleiding tot het verbreken van de verloving hebben gegeven dan zijn veel onwaarschijnlijker vermogen zich in een wolf te kunnen veranderen. Dit kan in het volksidoom aangeduid zijn met het woord weerwolf; het Engelse *to see a wolf*, dat verleid of aangerand worden betekent, wijst in dezelfde richting (Partridge 1972: 1052). Als dit juist is, betekent dat nog niet dat men overal waar dit verhaal werd verteld zich van die betekenis bewust was. Een verbastering van dit type tot de weerwolf-*echtgenoot* toont dat al.

De Ossendrechtse weerwolf (5.14) kan natuurlijk een normale

hond zijn geweest die trek in spek had; Marie Ramondt schreef evenwel: 'Ook voor de breker van beloften geldt het: de weerwolf over u. Wanneer men bijv. beloofd heeft iemand iets te schenken van materieelen aard, dan werkt de weerwolf in de spekton. Men noemt dit: *de zucht in 't spek*. Want wil dan zoo iemand spek uit de ton halen, dan klinkt er een akelige, gerekte zucht uit op en dat is al weer de weerwolf, die zucht, om den boosdoener te verschrikken en zoo te straffen' (1912: 162).

Verdere informatie over de weerwolf is te vinden in het (onuitgegeven) proefschrift van Alfons Roek, *De Weerwolf in de Nederlandse volksage van de negentiende en de twintigste eeuw* (1967, Katholieke Universiteit Leuven).